

ПОПОЛ ВУХ
ДРЕВНИТЕ ИСТОРИИ НА КИЧЕ

София, 2014

Преводът е направен по изданието:

POPOL VUH

Las antiguas historias del Quiché

Traducidas del texto original por Adrián Recinos

© Fondo de Cultura Económica, 1952

México 12, D.F.

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Румен Стоянов, предговор, превод, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-499-0

ПОПОЛ ВУХ

ДРЕВНИТЕ ИСТОРИИ НА КИЧЕ

Преведени от оригинала от
Адриан Ресинос

Превод от испански
Румен Стоянов
Редактор
Виолета Миланова

*Изказваме благодарност на г-н Луис Монтеро
за оказаното съдействие при издаването на книгата*

СЪДЪРЖАНИЕ

Само небето съществуваше.....	7
За българския превод на „Попол Вух“	29

Предисловие.....	41
-------------------------	-----------

Първа част

Глава I.....	51
Глава II	55
Глава III.....	63
Глава IV	67
Глава V	69
Глава VI.....	73
Глава VII	77
Глава VIII.....	81
Глава IX.....	85

Втора част

Глава I.....	91
Глава II	97
Глава III.....	105
Глава IV	111
Глава V	115
Глава VI.....	121
Глава VII	127
Глава VIII.....	133
Глава IX.....	137
Глава X	143

Глава XI	145
Глава XII	149
Глава XIII	153

Трета част

Глава I.....	165
Глава II	169
Глава III.....	173
Глава IV	177
Глава V	181
Глава VI.....	185
Глава VII	189
Глава VIII.....	191
Глава IX.....	195
Глава X	201

Четвърта част

Глава I.....	207
Глава II	209
Глава III.....	217
Глава IV	221
Глава V	225
Глава VI.....	229
Глава VII	233
Глава VIII.....	237
Глава IX.....	241
Глава X	243
Глава XI	249
Глава XII	255
Приложение 1	261
Приложение 2	262
Приложение 3	263

САМО НЕБЕТО СЪЩЕСТВУВАШЕ

В МЕСОАМЕРИКА ИСПАНСКИТЕ ЗАВОЕВАТЕЛИ ЗАВАРИЛИ множество народи. Течала година 1519 от християнското летоброене, ала там не познавали ралото, гърнчарското колело, никакъв вид сухопътно превозно средство или товарно животно, от метали правели не сечива, а предмети за украса или размяна и вършели човешки жертвоприношения. Тия особености в развитието на предколумбовото население учудили пришълците не по-малко, отколкото изключителните му постижения в астрономията, изобразителните изкуства, строителството, наличието на писмености и книги. Книгите представлявали дипляни от варосани листа, покрити от двете страни с изображения и знаци, които малцина високопоставени личности умеели да тълкуват. Писмената били свещени, достъпни единствено за избраници, предимно жреци, затова приемствеността в разбирането им секнала бързо. Щом посветените измрели, по-скоро след като били унищожени от великия бял човек, нямало кой да проумее причудливите обозначения. А и книгите били унищожавани, завоевателите богобоязливо ги горели, съзирайки в шарените дипляни ръката на лукавия. Сред стотиците и стотици индоамерикански народи най-напреднали в културно отношение били маянци-

те. До нас са оцелели само три от книгите им, изработени с нишки от дървесни кори.

През XVI столетие в Месоамерика съществували многобройни писмени системи на по-високо или на по-ниско равнище. Дори олмеките, дали най-старата позната месоамериканска култура, възникнала около 1000 г. пр.н.е. по земите на днешния южномексикански щат Табаско, разполагали с възможности за знаково обозначение. В цяла Америка маянците имали най-развитата писменост, оставила още към края на V или началото на VI в. дълги-дълги надписи, ако съдим по каменната плоча номер трийсет и едно в Тикал. Днес се налага становището, че тя представлява съчетание от нефонетични (пиктограми и идеограми) и фонетични знаци, които се смятат за неразгадани независимо от успехите на отделни учени. Броят на маянските знаци – по книги, каменни плочи, глинени съдове, стенописи, дърво, а според някои източници и върху кожа – се определя приблизително от сто до седемстотин в зависимост от преценката кои трябва да се приемат за еднакви и кои не. Маянската писменост не се четяла, а се тълкувала – не била предназначена да улавя всичко изречено, а била паметоулесняваща. Посредством знаците отбелязвали митове, предания, обреди, исторически събития, родословия на владетели, изчисления на времето – въобще онова, което било от първостепенна важност. Писмената напомняли на посветения същественото в тия сведения и реда, в който следват. Останалото от съдържанието четещът, по-точно тълкувателят или разказвачът, допълвал въз основа на запаметени, устно получени познания по тия въпроси, в което бил нарочно обучен. Такава книга – паметоулесняваща, сиреч отчасти четена, отчасти съчинявана, тълкувана, разказвана, възстановявана, ще да е била и „Попол Вух“, чийто първообраз изчезнал.

Въпреки кладите, погълнати чудноватите листове през първите години след завоюването, Месоамерика продължила

да създава своя книжнина, но вече по друг път. С подкрепата на духовници християни будни индианци бързо усвоявали латиницата и пишели на родните си езици, като тук-там вмъквали между европейските букви и някои рисункови (пиктографски) символи.

Стане ли дума за маянска култура, в слуха ни отекват Петен или Копал, Бонампак, Ушмал, Паленке, Чичен-Ица, Тикал, тия имена на приказни градове, чиято необичайност толкова изумила първите чуждоземци, че отдали тяхното въздигане на древни племена, дошли незнайно кога и как от други материци, или на митични същества. А в съзнанието ни изплуват храмове и пирамиди, скулптури и стенописи, жертвоприносилища и гробници – безмълвни общочовешки съкровищници сред разкошните гори на Юга. Но заговорим ли за книжнината на ония смугли дребни люде с коси и очи тъй черни, сякаш са от нощта преди сътворението на светлината, трябва да се отбием и встрани от тия дивни градове, да се изкачим сред Високите земи на Гватемала. Там ваянията на каменни плочи, релефи, статуи, разкошът в строителството, точността в градоустройството са по-скромни. В маянската цивилизация приносят на високоземските обитатели е преди всичко чрез писмената, а в многоезичната индианска литература кичеанската заема важен дял както по броя, така и по значимостта на своите паметници, сред които изпъкват „Попол Вух“ и „Рабинал Ачи“, единственото оцеляло в континента предиспанско театрално произведение, драма-балет, записана заедно с музиката ѝ в средата на XIX в. след повече от тривековно устно съхранение. Нека поясним, че обсегът на понятието „индианска литература“ (съответно маянска, науатълска, кечуанска и т.н.) е по-широк от художествена и включва също твърде разнообразни по естество текстове – от помагала за изучаване на местни езици до исторически и други документи.

Маянската култура е последица от над двехилядолетните усилия на редица народи, съставлящи разпростряла се на около триста дващест и пет хиляди квадратни километра етно-историческа общност по земите на днешно Югоизточно Мексико (щатите Юкатан, Кинтана Роо, Табаско, Източен Чиapas), Гватемала, Белиз, отчасти Хондурас и Салвадор (вж. Приложение 1). Области от мексиканските щати Веракрус и Сан Луис Потоси принадлежат към маянското езиково семейство, но в културно отношение стоят извън него. Според различните учени броят на маянските езици е от дващест и шест до трийсетина (вж. Приложение 2). Така или иначе днес няма съмнение, че те образуват семейство от поне дващест и шест члена, подразделени в единащест групи. Тези езици – някои вече мъртви, но писмено засвидетелствани – съответстват на народности, повечето от които са в Гватемала и водят началото си от общ корен. Относно местонахождението му изследователите изказват различни предположения; не е достатъчно възстановен самият прамаянски език, слабо е проучено и цялото семейство. Очевидно под „маянски“ е правилно да се разбира само общият първоезик на тия народи, иначе трябва да употребяваме понятието в множествено число. Понастоящем маянските езици се говорят от около шест милиона души. Местните власти се отнасят презрително към хората, които ги владеят, и не си правят труда да установят точния им брой. Подобно начинание би противоречало и на стремежа да се постигне държавно единение въз основа на испанския език. От друга страна, когато са двуезични, владеещите маянски често се срамуват да признаят това и прикриват родната си реч. От общо трите милиона служещи си с индиански езици в Мексико говорещите маянски са един милион и двеста хиляди. В действителност броят им нараства чувствително, щом се прибавят и двуезичните. Днес един маянски език се говори средно от сто хиляди до четирийсет хиляди души. Най-разпространен е кичеанският, принадлежащ към

едноименната група заедно с цутухилски, какчикелски, успантекски и ачийски, а с най-ограничена употреба е маянско-мопанският. От седем милиона и половина гватемалци петдесет и четири на сто владеят само маянски езици, а заедно с двуезичните близо седемдесет на сто от населението разбира маянски. Почти един милион днес се изразяват на кичеански, говорещите какчикелски са четиристотин хиляди, колкото са и говорещите кекчийски, мамският език се познава от половин милион, юкатекските маянци са седемстотин хиляди.

МЕЖДУ 1701 И 1703 Г. жители на село Сан Томас Чичикастенанго (Сан Томас – свети Тома, било прибавено от испанците, а още по-рано селото се наричало Чуйла) предоставили на един монах ръкопис на кичеански език, но с латиница. Времето заличило имената на хората, които предали купчинката страници, както и това на техния сънародник, овладял изкуството да съхранява думи върху хартия. Поощадило името на удостоения с честта да получи редкия и скъп дар: Франсиско Хименес. Този доминикански монах оценил значимостта на подаръка, преписал кичеанския текст и го превел на испански, дори два пъти – веднъж дословно, после влагайки задълбочено тълкуване. Първообразът изчезнал и днес за такъв се приема преписът на отец Хименес. Пасомите от Чичикастенанго направили възможно най-сполучливия избор, като подарили своята драгоценна книга на свещеника, който живеел в манастира край селото – човек ученолюбив, дори езиковед, автор на граматически и на исторически трудове върху кичеански въпроси. Не се знае кой е написал книгата, която след време придобива известност като „Попол Вух“. Предполага се, че авторът е бил от благородническо потекло, простолюдието нямало достъп до свещената предиспанска писменост. Някои изследователи смятат, че „Попол Вух“ е дело на знатния индианец Диего Рейносо или на отец Вико, доминикански монах, други

изказват мнението, че в създаването ѝ са участвали повече от един автори. Общоприетото становище гласи: „Ръкописът“ е творба на неустановен автор или понеже не е оставил името си, само съставител. Проучванията доказват, че в книгата са преплетени три стила – разговорен, повествователен и молитвен (много близък до този на днешните кичеански молитви), които само кичеанец по рождение би могъл да владее в тънкостите, изобилстващи в текста. На първата страница четем, че някога съществувал предиспанският диплян, наречен „Попол Вух“, по който високопоставени личности разгадавали миналото и бъдещето. Тия думи ясно указват, че книгата, попаднала у Хименес, е създадена без пряка връзка с първоначалния, „истинския“ „Попол Вух“, че неизвестният индианец е написал своето произведение, без да има пред очи първообраза, навярно пропаднал при разрушаването на кичеанската столица през 1524 г. по заповед на Педро де Алварадо. Отец Бартоломе де лас Касас, живял в Гватемала след 1536 г., установява, че кичеанците притежавали свои книги, изпъстрени с йероглифи. Но не е останал нито лист от кичеански диплян навярно поради благочестивите усилия на военни и на духовници. Впрочем за разлика от Египет и Тибет, където въздухът е пределно сух, влажният климат в Месоамерика също бил жесток враг на книгата. Все пак времето пощадило нещо от гнева на завоевателите. Кичеански йероглифи стоят по каменни плочи, стенописи, релефи и чакат някой да изтръгне тяхната тайна. Знаците са различни от юкатанските и петенските, напомнят по-скоро откритите по южното крайбрежие на Гватемала микстекски и науатълски, но са по-стари от астекските. Опирайки се на податки в самата книга, Адриан Ресинос твърди, че е била създадена между 1554 и 1558 г., и поповухистиката приема тази датировка. Творбата не носела никакъв наслов, затова е позната с различни заглавия. Наложило се е „Попол Вух“, но в обращение са и „Чичикастенангски ръкопис“, „Книга на съвета“, „Дъх на боговете“, „Национална книга на кичеанците“,

„Книга на народа“, „Кодекси на кичеанския съвет“. Маянистът Адриан Чавес не приема нито едно от тях, дори най-разпространеното тълкуване, че „Попол Вух“ означава „Книга на съвета“; според него заглавието трябва да се превежда „Книга за времето“, „Книга със събития“, „История на всемира“. Под перото на незнайния си автор или съставител творбата излиза без дележ на части и глави, те били въведени по-късно, за да се улесни възприемането на трудния текст. Това разграничение се съблюдава в последвалите многобройни преводи на английски, немски, испански, френски.

Откривателят и пръв преводач на „Попол Вух“ Франсиско Хименес, роден през 1666 г. в Испания, прекарва по-голямата част от живота си сред гватемалски индианци. Когато умира, по всяка вероятност през 1729 г., между неговите езиковедски и исторически трудове остава и тритомната „Съкровищница на какчикелския, кичеанския и цутухилския език“ – трите главни езика в Гватемала, които отецът прекрасно владеел писмено и говоримо; той бил най-добрият познавач на кичеанската граматика. Включва в своята „История на провинция Сан Висенте де Чиapas и Гватемала“ страниците на „Попол Вух“, които ще видят бял свят три века след написването им, и то далеч от родината. Хименесовият превод, който и досега е ключ за многочислените преки и косвени преводи, излиза през 1857 г. във Виена. След четири години се появява френският, отпечатан заедно с кичеанския текст, на абат Брасьор дьо Бурбур. Последният испански превод е от 1955 г. Дело на Дора Бургес и Патрисио Шек, изданието е предназначено за кичеанското население и е двуезично. В сравнение с този на Адриан Ресинос (1947) преводът на Бургес и Шек е доста недостъпен, но липсата на обяснителни бележки го прави почти неизползваем за нечетящия кичеански. Най-добрият немски превод е на Шулце-Йена (1944), от 1971 г. е най-сполучливият английски на Мънро Едмъндсън, за най-хубав френски се смята трудът на Жорж Рейно (1925).

„ПОПОЛ ВУХ“ Е НАЙ-ИЗВЕСТНИЯТ В света индиански текст. По значение му съперничат само маянско-юкатанските пророчески книги „Чилам Балам“. Но в отличие от неразбираемите за неподготвения чилам-балами кичеанските страници изглеждат едва ли не „чисто художествено четиво“ и може би най-подходящото начално вникване в голямата индианска проза. Нерядко текстът е наричан „маянската Библия“. Вън от очевидната несъстоятелност на подобна съпоставка трябва да отбележим, че няма никакви доказателства да е бил разпространен сред други народи, да е бил общомаянско достояние.

В „Попол Вух“ се съчетават и преливат два дяла – митичен и исторически, а в тях се вплитат и случки с определено художествено звучене. Първият дял обема най-цялостно запазените индиански митове за сътворението, вторият излага донякъде общомаянската и предимно кичеанската история. В трета част на книгата се разказва за създаването на човека и за пътуването, което предците извършват до окончателното установяване на кичеанците в Гватемала.

До насилственото покръстване всички маянски народи били многобожни. Ала у някои, включително у кичеанците, съществуващото убеждение, че едно върховно същество, невидимо и извечно, е създадо всемира, а останалите божества са негови изяви, клоняло към еднобожие. Обикновено представата на кичеанците за техните божества била дуалистична, по-точно смятали, че всяко съдържа редица двойствености, че всяко е едновременно добро и лошо, младо и старо, мъжко и женско и т.н. Не бива да буди недоумение, ако в един случай божеството се изявява с една от същините на своите двойствености, а в друг – с противоположната ѝ. У маянците верските обреди били едновременно езотерични и екзотерични, тоест една страна от извършването била понятна само на посветените, а друга била предназначена за простолудието. Подобна

двуделност крие и свещеният „Попол Вух“, който позволява да извлечем съществени наблюдения относно кичеанското разбиране за миросътворението, за произхода на човека, за връзките му с хода на живота. В този смисъл една бегла съпоставка с християнските възгледи би била опорна точка.

Според кичеанското повествование Вселената е дело на несътворен бог, който, преди да пристъпи към светосъздаването, се подразделил на божества – негови части, без някоя от тях поотделно да е върховното божество, наречено Сърце на небето (още Тохил, Гукумац, Кукулкан, Кецалкоатъл). Затова в текста се натъкваме на озадачаващи изрази, в които две или три лица говорят като едно или обратно. Маянското мислене вижда в сътворението пряко участие на божествата, образувачи в съвкупността си Сърцето на небето. Върховното същество е творецът в истинския смисъл на понятието, само то е способно да извежда в битие от нищото, а подразделимите му божества са негови частни изяви, негови помощници. Според християнското учение Бог съградил света сам, без каквато и да било помощ или съучастници; сътворението било завинаги непроменимо. Макар Всевишният да се явява като Отец, Син и Свети Дух, отсъства разделението на труда. Сътворяването на маянския свят е задружно дело, в което се впрягат както Сърцето на небето, тъй и неговите разчленени съставки, макар за тях да е отредено по-маловажното, донеправата на нещата. Оттук и името му – Образувател, както бе преведено на български след дълги колебания дали да бъде предпочетено то или равностойните му „строител“ и „устроител“, защото по-отчетливо изпъква мисълта за форма, за образ, както е на испански. Въпреки йерархизирането и единоначалието сътворяването не е самотен труд, а последица от дружно мислене и действие. Кичеанското върховно същество се съветва с божествата, които го съставят, християнският Бог нито се допитва, нито поверява някому доизграждането на света.

Велика утеха за християните е, че светът съществува вечно, както е разпоредил Всевишният. Но е оставил хода на всемира извън кръга на човешките възможности. При кичеанците и въобще при маянците взаимовръзката богове – свят – хора е напълно различна. Тяхната космогония е посвоему човекоцентрична. Или поне може с увереност да се приеме, че за маянците вървежът на вселенските работи зависи много и от тях, хората.

Още преди да сътворят Земята, когато размишляват за живота, за виделината, как да съмне, Тепеу и Гукумац се питат кой ще произвежда храната, сиреч кой ще ги изхранва. Боговете предявяват две изисквания към още несъществуващия в задоволителен вид човек: да им се прекланя и да ги храни. Последното е изключително важно в отношенията богове – хора – Вселена. То поставя боговете и Вселената в зависимост от човека, нещо непостижимо в същата християнска верига. За да съществуват, маянските божества трябва да бъдат хранени и издържани с приношения от простосмъртните си създания. Тъй като и животът, и съдбата на Вселената са направлявани от боговете, следователно също зависят от хората посредством изхранването на безсмъртните. В християнството нито Бог, нито небесното му войнство, нито Вселената, нито животът не зависят от богомолеца; лишен от каквото и да било съучастие във вселенските дела – извънчовешки, надчовешки, той е безсилен да влияе върху тях. Както не случайно е казано, всичко е в Божиите ръце, християнството е абсолютизъм по отношение изключителното съсредоточаване на вселенската власт само в Бог. В този смисъл маянският възглед отрежда на човека несравнимо по-голяма отговорност за хода на световните дела, защото именно той предоставя на боговете жизнена енергия, храна. Отделен въпрос е, че цената за този човекоцентризъм е прекалено висока: човешки жертвоприношения, човешка кръв, тъкмо нея искали боговете.

Сякаш в замяна на това на маянеца – който макар също подвластен на божествата, чрез издържането им е крепител и двигател на всемира и живота – е отнета християнската увереност, че съществуването на света е сигурно. Смъртта тегнела над маянците много по-осезаемо и злокобно, отколкото над християните, за които тя е просто преход от тленното към нетленното, тя е лична и не поставя под заплаха съществуването изобщо на живота, на всички люде, на всемира. Доколко силен е бил ужасът от цикличната, при това явяваща се в един човешки живот, само през петдесет и две години, възможност за свършек на времената, говори фактът, че съседните мешики (неправилно наричани след заселването им в Анауак астеки) извършвали жертвоприношения с хора. Тласкани от страха да не би времето да секне и светът да спре, науатълските народи щедро проливали човешка кръв. У мешиките имало нарочен вид бойно действие – „цветна война“ (вж. преведения на български разказ на Хулио Кортасар „Нощта възник“), което целяло единствено улавянето на пленници за жертвоприношения. Обикновено отваряли с обсидианов нож гърдите на живия нещастник и изтръгвали сърцето му, но засищали божествата не само по този жесток начин; маянците си пускали кръв чрез убождане на лактите, ушите, езика, дори половите органи. Човешката кръв била енергията, движеща всемира.

Сътворението у маянците преминава през допитвания, съмнения, провали. Дори направата на животните носи разочарование на боговете: усилията им горските твари да проговорят и почтително да ги призовават остават неуспешни. Християнският Бог създава животните и човека без колебания и умуване, още по-малко допустима е мисълта за неуспех; сътворението е осъществено наведнъж и безпогрешно. Към животните маянските божества предявяват по-високи изисквания, отколкото християнският създател – не само човек, но и останалите живи същества трябвало според първоначалния

замисъл, прекършен от несполуката, да възхваляват Сърцето на небето.

В сравнение с животните създаването на човека при маанците е още по-трудно и мъчително. Божествата направили плътта човешка първо от пръст, от кал, ала създаването излязло меко, неустойчиво, немощно, неподвижно, а и макар да говорело отначало, нямало разум. И боговете собствено-ръчно го разрушили. При втория опит да се направи човекът било използвано дърво, от дърво били издялани кукли, които приличали на хора, приказвали, населили земната повърхност, народили челяд. Ала дървените кукли, първите човеци според кичеанската митология, нямали нито душа, нито разум. Най-вече не почитали Твореца и Образувателя, поради което изпаднали в немилост и били унищожени с потоп. При третия опит изборът на градиво паднал отново върху растения. Но и сега създаванията не мислели, не говорили и били удавени с дъжд от смола, животните и предметите ги наказали за лошото им държане. Те все пак оставили диря – маймуните.

При последния, четвърти опит да бъде изведен в битие човекът била използвана царевицата, от бяла и от жълта царевица била направена плътта на първите люде, от които започва кичеанското племе. Четирима били първите човеци: Балам-Кице, Балам-Акаб, Махукутах, Ики-Балам, били все мъже и излезли сполучливи – ходели, говорили, почитали боговете, били разумни. Ала техните създатели пак останали недоволни, пак не постигнали онова, което искали. Видяло им се, че хората им се изплъзват, че знаят повече, отколкото им се полага, нима ще съперничат на безсмъртните? И ограничили техните умствени способности. Едва тогава били изведени в битие четирите съпруги на четиримата първи мъже. Всичко това ставало в мрачина, не се били появили още нито слънцето, нито месецът, нито звездите.

Според мита за сътворението в „Попол Вух“ първо съществувало небето. После е упоменато и морето. Сиреч небето и морето са първоелементите на сътворението. Те били неподвижни, в покой. Миросъздаването изхожда от покоя, от реда, становище, естествено за маянците, у които било силно застъпено рационалното начало, характерно за една толкова напреднала в математиката и в астрономията общност. Не хаосът, а редът стои в изначалието на маянското вселенознание. В кичеанския мит земята се появява след небето и водата. Била потопена във водата и оттам изниква по силата на словото. Нему е приписано магическо въздействие, то действа. След планините и долините били създадени растенията и животните. Любопитно е да се отбележи, че маймуните произлизат от човека, от един пропаднал опит да бъде сътворен човекът, и че не се посочва от каква материя били направени животните.

Човекът е завършекът и венецът на миросъздаването. Появява се в тъмнината, когато цялата природа тъне все още в непрогледност. На светлината не е отредено първо поред мястото, както е в християнството. Творческите усилия на божествата започват с изваждането на земята от водата, не включват създаването на небето, водата, земята. Очевидно според кичеанската космогония боговете създават не Вселената, а част от нея, да речем условно, природата. Впрочем въведението на „Попол Вух“, на другия, „истинския“ „Попол Вух“, казва, че небето и земята също били образувани. Може би в унищожената книга космогоническият мит е бил по-различен и е обхващал небето и земята не като готови елементи?

Да обърнем внимание и на други особености в маянския възглед за възникването на света. „Чичикастенангският ръкопис“ даже не наемква за каквато и да било борба с природните стихии; няма никакво противопоставяне нито между самите божества, както е в някои митологии, нито между природни

сили и богове – кичеанските първосъздатели са единодушни и действат съвместно.

Макар „Попол Вух“ да упоменава първо небето, а после водата, основното градиво в светосъздаването е именно тя, в нея стоят първородителите, обгърнати от виделина и покрити със зелени пера. В своя труд „Свещената вселена на змията у маянците“ Мерседес де ла Гарса тълкува тази подробност като указание, че пернатата змия, наречена от кичеанците Гукумац (Кукулкан у маянците, Кецалкоатъл у науатълците), е не толкова едно от божествата, колкото жизнената им енергия, представяна от водата. Мексиканската изследователка прибавя, че водата на сътворението се символизира от змия или змей в много други космогонии. Някои тълкуватели виждат по следния начин разпределението на труда в кичеанското сътворение: върховното същество прехвърлило своите възможности върху съставлящите го божества и се ограничило по-скоро да надзирава и да ръководи действащите.

Относно слънцето ще отбележим, че то не е създадено от боговете, поне митът не обяснява как е възникнало, а се задоволява да оповести, че е изгряло. Не е казано нито кой го е направил, нито как. То излиза на бял свят много късно, след като земята е извадена от водата, след образуването на планините, долините, ручейте, растенията, животните, човека. Появява се едва след четвъртия, последен и сполучлив опит на боговете да направят човека. А между тия опити лежи много време. Може би главното небесно светило идва след човека, защото тази последователност отговаря на човекоцентричния маянски възглед за устройството на света. В цялото миросътворение най-трудното е направата на човека. Нищо не отваря толкова работа на боговете, колкото човекът. За тях е по-лесно да издигнат земята над водната повърхност, отколкото него да създадат успешно. Слънцето грейва едва когато боговете са създали не само четиримата първи мъже, после техните чети-

ри съпруги, но и когато са се намножили потомци и племената са установили местоседалищата си. Ще рече, миросътворението е извършено в непрогледен мрак. Християнският Бог твърде рано казва „Да бъде светлина“ и в този смисъл библейското сътворение е светло, а в кичеанското тъмнината царува дълго и предълго. Слънцето се ражда, когато индианците извършват нарочен обред и му принасят благовоние. Сиреч неговата поява се дължи на човешката намеса, воля – отново изпъква човекоцентричността на маянското мировъзрение. Не е първото твърдо тяло, извисило се на кичеанското космогоническо небе, преди него изгрява една звезда, Зорница. Веднъж заело мястото си сред небосвода, не подхваща своя път, а стои неподвижно. Съсредоточен в човека, митът не разкрива кое и как задвижва слънцето.

Кичеанците, и въобще маянците, имали четиристранна представа за света. Още в предисловието срещаме заложена идеята за четириделно устройство: небето и земята били разделени на четири, четири били ъглите, четири били краищата, четири били основните посоки, четири били пътищата пред отиващите в Шибалба: червен, черен, бял и жълт, според всяка основна посока; четирима били първите човеци, четирима били водителите, оглавили преселението от Мексиканския залив до Гватемала; четири били главните божества (Цакол, Битол, Алом, Кахолом), съставящи върховното същество Сърце на небето, управляващи четирите ъгли на Вселената.

ПРЕЗ XVI В. МАЯНСКИЯТ ВСЕМИР бил съставен от три отвесно и четири водоравно подредени големи области: небе, земя, подземен свят; четири основни посоки. Кичеанците наричали подземния свят Шибалба, а юкатанците – Метнал; те били сходни, обитавани от божества, които вредели на хората, като ги разболявали или им отнемали живота. Още няма единно мнение какво точно е било Шибалба. В това подземно царство

на злите сили, за което някои изследователи уточняват даже на кое място сред Високите планини се е намирал входът му, едни виждат нещо, наподобяващо християнската преизподня, други – поредица от изпитания, през които трябва да минат умрелите. За по-доброто възприемане на целия дял, свързан с Шибалба, нека я уподобим условно и на двете – подземен пъкъл и мъчилище за покойници, но с уговорката, че става дума за една от многото брънки, засега още невъзстановима, които иберийският меч и верският фанатизъм са изтръгнали от индоамериканските култури. Премеждията на победените Хун-Хунахпу и Укуб-Хунахпу и на отмъстителите за смъртта им, техните синове Хунахпу и Шбаланке, се разглеждат като борба между злото и доброто и крайното възтържествуване на доброто. В преносен план се тълкува и играта на топка. Двамата братя не случайно отиват на небето след победата над господарите на Шибалба, някои ги отъждествяват със Слънцето и Зорница.

Нека забележим, че усилията на боговете да направят човека се увенчават с успех едва когато откриват подходящо градиво. В крайна сметка не върховната повеля, не божественото духване обуславят възделената сполука, а царевичното брашно. Казано иначе, не духът, а материята е решаваща. Това не означава, че в кичеанския мит е подценено съзнанието. Напротив, именно разумът е главното мерило на боговете дали творението им излиза добро или лошо. Нещо повече, умът ги плаши, кара ги да виждат в своята рожба нежелан съперник в разбирането, в проникателността.

Християнският Бог създава както небето, така и земята. В Библията единствено за водата не се казва изрично, че е Божие творение, Божият дух се носел над водите. Съпоставено с Всевишния, маянското върховно същество е с по-ограничени възможности или намерения. Миросъздаването у християните оставя впечатление за абсолютното всемогъщество на Господ, идващо от бързината и непогрешимостта му; той

е извисен непостижимо. Отредено е изключително място на словото. Преди да пристъпи към създаването на каквото и да било, Бог изрича думи, с които изразява волята си, и пак до словото прибъгва след сътворението, за да назове нещата и да ги благослови. Кичеанският мит не показва миросъздаването тъй стройно, лесно, бързо, непогрешимо, ролята на словото като твореща сила е по-малка, но в замяна на преден план са изнесени обмислянето, съветването, а всемогъществото е чувствително по-неизявено. Поради тия различия – съмнения, колебания, неуспехи – сътворението в „Попол Вух“ изглежда по-човешко, ако вземем предвид, че на простосмъртните е по-присъщо да грешат и да лъкатушат в постигането на своите предназначения, отколкото на безсмъртните.

Любопитна отлика е, че вместо обичайната двойка мъж и жена първите кичеански люде са четирима, и то мъже. Съпругите им биват извикани за живот допълнително. Не трябва много въображение, за да се предложат тълкувания от рода на тия, че се подчертава първенстващата роля на мъжа, нещо съвсем естествено в онова общество, че първите хора са четирима, тъй като маянците имали четиристранна представа за света. Но с по-голямо основание изследователите съзират в митическите четирима човека исторически личности, предводителите, оглавили кичеанското преселение. Възможностите, които „Попол Вух“ разкрива за възстановяването на древната история на маянците, още не са изучени докрай.

МАЯНСКАТА ИСТОРИЯ ОБХВАЩА ТРИ ЕПОХИ: предмаянска епоха (до IV в.), Стара (317–987) и Нова империя (987–1697). Първата империя процъфтявала в Петен и в Чиapas, а втората – на полуостров Юкатан, където тия народи се преселили след чувствителен упадък, започнал вероятно в началото на X в. Културата им се развивала в досег с други индо-американски култури, най-вече на толтеките и на мешиките.

Толтекското въздействие върху маянците е пряко свързано с Кецалкоатъл, великия владетел, жрец, цивилизатор и бог, който през X в. напуснал престолния Тулан (Тула) и отишъл в Новата маянска империя, където придобил изключителна слава под името Кукулкан, а кичеанците и какчикелите го знаели като Гукумац и Накшит. Сред кичеанците влиянието му било толкова голямо, че, както проличава в „Попол Вух“, самодръжците им предприемали пътувания на изток, в Юкатан, за да бъдат облечени във власт там.

Кичеанците основали своя държава между 1200 и 1300 г. Произхождали от маянците на Новата империя, вече смесени с толтеки. В първите три десетилетия на XV в. установили своята последна столица сред Високите земи на Гватемала и я нарекли Кумаркаах (науатълското ѝ название е Утатлан). Там дошли от север, от земите на днешните мексикански щати Веракрус и Табаско, движейки се покрай Мексиканския залив и прекосявайки после Юкатан. Затова в „Попол Вух“ се разказва за прехода, пълен с изпитания, на кичеанци, тамубовци и илокабовци от изток. Според същия източник какчикелите извървели заедно с кичеанците пътя от Тулан до днешните си земи в Гватемала и до края на XV в. живели съвместно, а после уредили своя държава. На Кумаркаах било отсъдено да остане столица около в. През първата половина на XVI столетие от владенията по земите на Гватемала най-силно било кичеанското. Близко до град Мексико и досега се издигат развалините на Тулан, основан около 900 г. от толтеките, чиято култура (IX–XII в.) е дала много на месоамериканската. Според „Попол Вух“ маянските народи се разселили от Тулан. Исторически това е невярно, в народната памет толтекското предание е изместило действителното първоначално местонахождение на хората, които по-късно се именуват кичеанци, рабинали, какчикели и пр. Осезаемото въздействие на туланската култура върху маянската Нова империя е карало някои изследователи да привеждат съображения, целящи да дока-

жат, че „Попол Вух“ е толтекско произведение. Привеждали са се следните доводи: в книгата средоточие на маянското разселване е Тулан; боготвори се толтекската перната змия; жреците и жертвоприносителите са „яки“, сиреч мексиканци; жертвоприношенията следват примера на северните съседи и др. Но това са вторични напластявания, също както през X в. толтеките влияят върху маянците, без да променят същината на тяхната култура.

АКО ТРЪГНЕМ В ОБРАТНА ПОСЛЕДОВАТЕЛНОСТ през онова, което в крайна сметка е изкристализирало под перото на незнайния автор или съставител, ще стигнем до един предполагаем, йероглифен, предколумбовски, „истински“ „Попол Вух“. Допускайки неговото съществуване, непосилно е да определим датировката му. Но с положителност може да се приеме, че тя ще се вмести в хронологическите рамки на християнската писменост. Някои изследователи прекрачват отвъд варосаните листове на диплянците и твърдят, че текстът, поет от шарените писмена, се е родил много преди тях като епическа поема и към нея после били прибавени нови неща. Адриан Чавес отстоява мнението, че поемата е възникнала преди четирийсет века и е била предавана от уста на уста до съставянето на писмената. Не само Чавес вижда в тази свещена книга предписмена драматическа поема. Изявеният маянист Мънро Едмъндсън преведе на английски целия „Чичикастенангски ръкопис“ в стихове, за което е упрекуван в крайност. Според някои учени съотношението между стихове и проза е едно към десет. Швейцарският антрополог Рафаел Жирар, без да стига до четирийсетвековна давност, също изразява убеждението си, че в тая творба е залегнало най-древното свидетелство за човешката история. Тук е мястото да отбележим, че кичеанският текст, независимо кога и къде се е зародил устно, е бил прехвърлен върху хартия в колониално време и

макар като цяло да остава несъмнено чужд на европейското мислене, все пак тук-там съдържа леки християнски наноси. Тяхното присъствие изисква предпазливост в намирането и прокарването на бързи и лековати успоредици спрямо други космогонии, митологии, народни творчества, за да не подведат към погрешни изводи относно например всемирния потоп, вавилонското стълпотворение и прочие библейски събития. Отсяването на християнските наноси може да стане единствено въз основа на проверка за тяхното отсъствие в други индиански източници, предания, поверия, археологически сведения.

* * *

МОЖЕ БИ ЗАЩОТО СВЕТОВНОТО ВНИМАНИЕ е привлечено много силно от блестящите постижения на маянците в областта на знанията и изкуствата (едно опростителско европоцентрично схващане ги окачествява като „гърците на Америка“), може би защото по време на завоюването вече са били преваляли своя възход, но в очите на европейца те минават за търпеливи, покорни. Истината е друга. Войнстващите мешики, принудили толкова народи от Тихия до Атлантическия океан да им плащат дан, били разбити бързо-бързо от жадните за злато испанци благодарение на психическия срив, предизвикан в ратта на Монтесума от вярването, че трябвало да се бият не с простосмъртни хора, а със завърнали се богове. Духовно изтънчените миролюбиви маянци оказали много по-продължителна и упорита съпротива. Шейсет години били потребни за сломяването на юкатанците, ицайският народ бил победен едва през 1697 г., а гватемалските индианци не са сложили оръжие до ден днешен. В началото на XX в. била потушена т.нар. кастова война, избухнала през 1847 г. Броженията започнали по времето, когато Съединените щати заграбили ни

повече, ни по-малко от два милиона и четиристотин хиляди квадратни километра мексикански земи – петдесет и пет на сто от площта на своя съсед. САЩ насърчавали отчаяните от нищетата и безправията маянци, въоръжавали ги, надявайки се да откъснат от Мексико и полуостров Юкатан. За шейсетте години кастова война били избити триста хиляди маянци. И те като дедите си имали в далечна Европа славата на търпеливи, покорни люде.

Понастоящем кичеанците наброяват, както посочихме, близо милион и живеят предимно в едноименния окръг Киче (вж. Приложение 3) с главен град Санта Крус, издигнат на мястото на сринатия през 1524 г. Кумаркаах. За да смажат борбата на свободолюбивите и непокорни индианци, гватемалските военни прилагат между другите мерки и насилственото изселване в „образцови села“, чието название не случайно напомня за системата на апартейд в Южноафриканската република. Мнозина бягат зад граница, предимно в Мексико, за да спасят живота си. Политиката на методично и жестоко народоизтребление засяга както броя на говорещите кичеански, тъй и разпределението им. Поради тази драматична причина кичеанският звучи и извън окръга Киче, и извън Гватемала.

За нас всичко маянско идва прекалено отдалече, прекалено съсредоточено в едно отколешно величие. Но маянската култура не е нещо, съществувало единствено в отдавна миналото и завинаги изчезналото. Унищожавана и унижавана отявлено или прикрито, тя е жива и днес. Шест милиона души говорят сега езиците на хората, въздигнали самобитни градове из селвата, несравнимо повече са ония, които вече говорят друг език, но в жилите им тече маянска кръв. От 1954 г., когато в Гватемала бе извършен продажнически преврат срещу правителството на Арбенс, са убити или изчезнали над сто и петдесет хиляди души, повече от двеста и петдесет хиляди са принудени да избягат от родината си, а други сто и петдесет

хиляди – насилствено преселени в гетообразните „образцови села“.

Гватемалският народ води героична въоръжена борба, в която кичеанците заемат челно място. И ако за нас „Попол Вух“ е чудновато полупонятно четиво, за тях, които от четири века не са се примирили с участието на поробени, онеправдани, той е знаме в съпротивата.

На тях, днешните потомци на митическите герои Хунахпу и Шбаланке, победили кървавото подземно царство Шибалба, на кичеанците и гватемалците, които северноамериканските монополи не могат да купят, а оръжието на техните марионетки не може да надвие, с обич и вяра посвещавам този превод.

Румен Стоянов